

INLEIDING BIJ HANDMERKEN IN ZEEUWSE BRONNEN

door P.A.Harthoorn.

Door de eeuwen heen hebben de mensen behoefte gehad aan een persoonlijk merkteken, dat gebruikt kon worden om documenten te ondertekenen met het doel deze daardoor rechtskracht te geven. Dit gebruik heeft ook tegenwoordig niets van zijn waarde verloren, behalve dat wij, nu praktisch iedereen kan schrijven, deze merken handtekeningen noemen.

Vroeger was dit anders. Wie niet schrijven kon, moest volstaan met een eenvoudig teken, zoals een kruisje of een nulletje, waarbij de klerk dan de aantekening maakte, dat dit het merk was van de ondertekenaar. De rest maakte gebruik van handtekeningen, soms sierlijk met vele krullen en tierelantijnen, vaker in een onervaren schoolse hand of zelfs alleen bijna onherkenbare initialen.

Documenten uit de eerste helft van de 18e eeuw en daarvóór, zijn soms ondertekend met een eenvoudig figuurtje, dat dan meestal bestaat uit een aantal rechte lijnen, waarin al of niet letters verwerkt zijn

Deze teken, die wij "handmerken" noemen, hebben altijd de aandacht getrokken van hen, die bij historisch onderzoek met oude handschriften in aanraking kwamen.

Het is lang bekend, dat soortgelijke tekens ook gebruikt werden voor het merken van alle mogelijke voorwerpen, waaruit de conclusie getrokken zou kunnen worden, dat we hier te maken hebben met een persoonlijk teken, dat ik persoonsmerk zou willen noemen. We zien ze als grafitti op muren, in balken van oude huizen, op haardijzers, als watermerk in geschept papier en op diverse gebruiksvoorwerpen. We vinden ze ook op grafstenen, waar ze dan de zelfde functie hebben als de familiewapens, die we zo vaak op oude zerken aantreffen.

Velen hebben getracht een verklaring voor deze tekens te vinden en omdat men daar niet in slaagde, werd door hen aan deze "geheimzinnige" teken een mystieke betekenis toegekend, waarvan de oorsprong in het grijze verleden gezocht moest worden. Deze tekens werden, vooral in Duitssprekende gebieden, vaak aangetroffen op de huisbalken. Sommigen geloofden daarom dat dergelijke tekens oer-oude familiemerken waren, die van geslacht op geslacht overgeleverd werden en op hun huizen aangebracht werden als een magisch bescherming. Zo werd de term "huismerken" geboren, die nu jammer genoeg gebruikt wordt voor alle persoonlijke merken en zelfs een plaats in de van Dale gevonden heeft. Omdat deze tekens enige gelijkenis vertonen met Germaanse runen geloofden deze mensen, dat de oorsprong van de "huismerken" gezocht moest worden in de Germaanse mythologie. Vandaar dat tijdens de opkomst van het nazisme in Duitsland, de "huismerken" door de germanisten in het politieke vlak getrokken werden, waardoor elk wetenschappelijk onderzoek van merken vertroebeld werd. Dit heeft ook na de oorlog nog lang nagewerkt en het is daarom zo bemoedigend, dat tegenwoordig merken het onderwerp van serieuze studie geworden is, vooral sinds tien jaar geleden een Werkgroep Dokumentatie Handmerken is opgericht, die zich ten doel stelt om alom hand- en persoonsmerken te verzamelen, in de hoop, dat door de studie van vele duizenden merken, meer licht geworpen zou kunnen worden op oorsprong, gebruik en betekenis.

Stimulerend is zeker ook het initiatief van de heer A.J.Witte uit Kapelle, om zijn in de loop der jaren verzamelde merken uit Zeeuwse bronnen, te publiceren en daardoor ter beschikking te stellen van de onderzoeker.

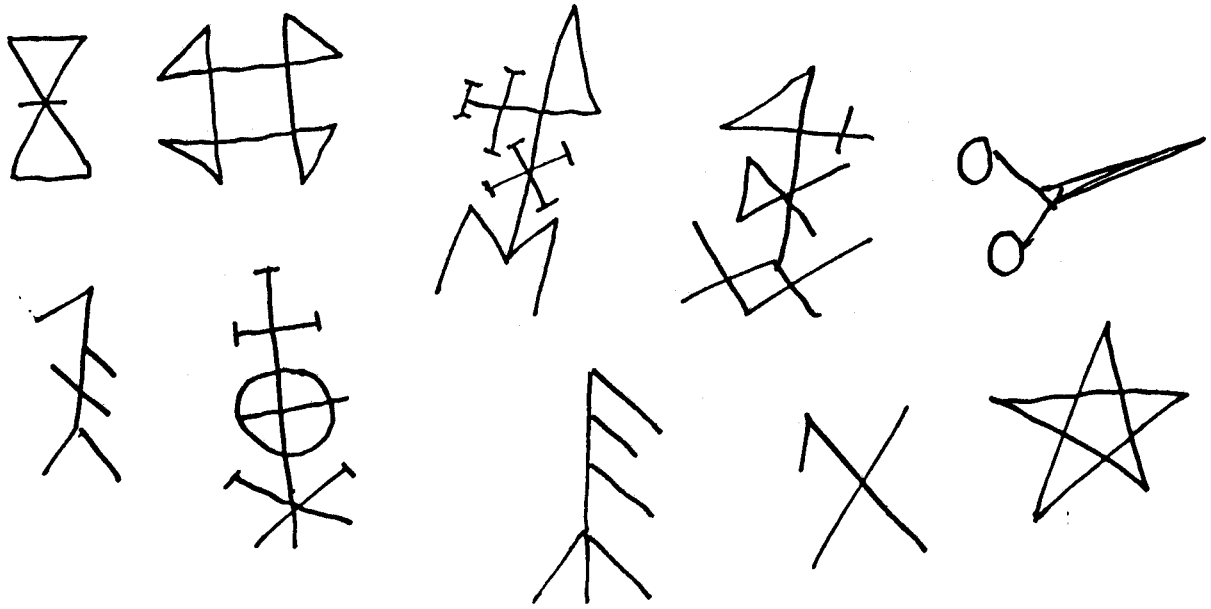
In dit geschrift hoop ik een bijdrage te kunnen leveren tot het onderzoek van merken, door een reeks vraagstellingen, waarvoor ik geen definitieve oplossing heb, maar wel mijn persoonlijke visie en bevindingen kan geven.

Gepuſſent biscarri veeke verbinnagden
 puſſent. Puſſent Top e Johannis ſchryver als
 gatenig. dit merk + is geſteed

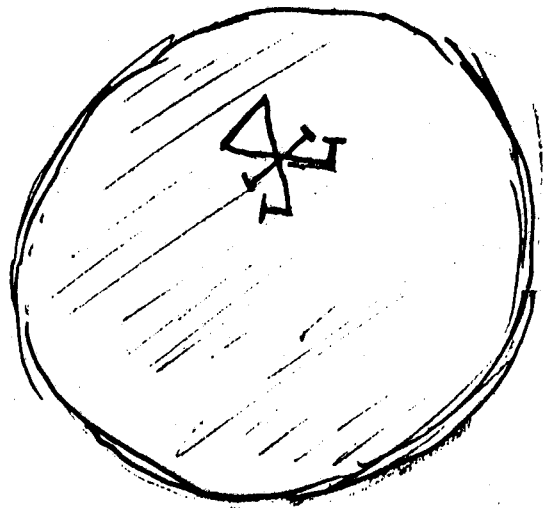
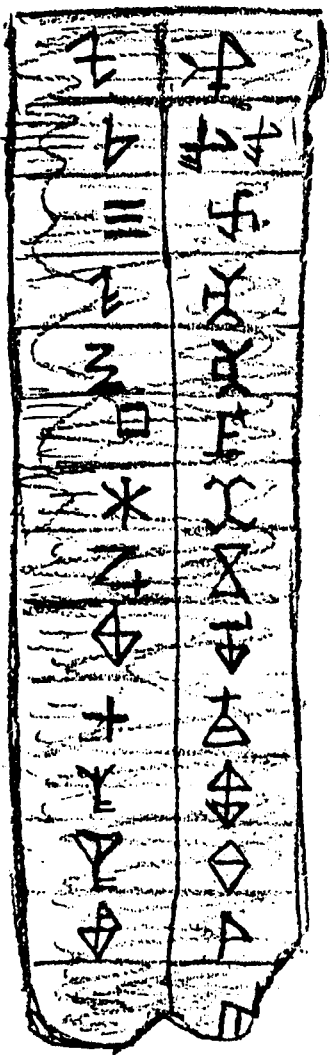
door Jacobus de klek

Basent to?
 Johannes Schreiber
 Quid Testor.
 J. P. Matffman.
 - 1780: ()

HANDTEKENINGEN IN DIVERSE GRADEN VAN VOLMAAKTHEID
 EN WIE NIET SCHRIJVEN KON ZETTE EEN KRUISJE
 (Veere, notaris Jan Swerius Halfman RAZE 720, 17.3.1789)

MERKEN OP EEN HOUTEN SCHOT
 IN DE GEVANGENIS TE ZIERIKZEE
 (Van krijgsgevangenen gedurende
 de 80-jarige oorlog)

HET DEKSEL VAN EEN SPANEN DOOSJE
 WAARIN WAT GAREN EN BAND ZAT.
 (Gevonden in het schip VASA dat
 in 1628 in de haven van Stockholm
 gezonken is.)

EEN HOUTEN PLANKJE MET
 zogenaamde "BOMAERKE"
 Rijksmuseum Kopenhagen.

Bij mij Egenstien 1581
 en mij funderen 1582
 Bij laste van de funder
 Bij mij adryans Cabellan

DE HANDMERKEN VAN DE OVERLIEDEN
 VAN HET GILDE VAN UITGEWEKEN
 VLAAMSE LAKENWEVERS TE NORWICH.
 OP DE LAATSTE PAGINA VAN HET
 REGLEMENTENBOEK UIT 1581.
 Zij waren w.s. afkomstig van Ieper.
 (Stadsarchief Norwich, U.K.)

Zijn handmerken geschreven persoonsmerken?

Mijn standpunt is, dat er geen wezenlijk verschil is tussen handmerken en wat ik persoonsmerken noem. Er moeten vroeger veel mensen geweest zijn, die zich een persoonlijk teken hadden aangemeten, dat zij gebruikten om hun eigendommen mee te merken, of waarmee zij, als dat vanwege hun beroep of functie nodig was, mee zegelden en dat, als de tijd daar was, ook op hun grafzerk werd afgebeeld. Het ligt voor de hand, dat hetzelfde teken gebruikt kon worden voor het ondertekenen van documenten. In de praktijk is het moeilijk te bewijzen, dat een merk bijv. op een grafzerk ook door de overledene gebruikt was als handtekening. De daarvoor benodigde archivalia zijn meestal onvindbaar. Er zijn wel bewijzen aan te voeren, dat een handmerk niet zo maar een krabbeltje was, dat in een onbewaakt ogenblik verzonnen was, maar wel degelijk een permanent merk was, dat jarenlang ongewijzigd door iemand gebruikt werd.

In een akte van de bekende Goesse notaris Levendale (RAZE 2039, fol.239) vinden we zo'n bewijs. In juni 1591 verscheen voor de notaris een Jan Woutersen, die geboren was te Antwerpen, maar nu in de Groe onder het ambacht van Kloetinge woonde. Hij verklaarde, dat hij bij zijn huwelijk met Cobmijnken Cornelisdochter, die geboren was in 'sHeer Abtskerke en in Heinkenszand gewoond had, een eenvoudig contract had opgemaakt, dat door drie, zogenaamde "goede mannen" was ondertekend, nl. door zijn burens Adriaen Pietersz, Cornelis Janssen en Clais Willemsz. Nu zijn vrouw Cobmijnken omstreeks half mei te Heinkenszand was overleden, was Jan Woutersen benauwd, dat het contract geen waarde zou hebben, omdat "*de zelve acte zoo slechtelijck ten platte lande onder simpele luijden, nochtans oprechtelijck gedaen ende geteeckent, in crackeele ofte processe getrocken soude worden*". Hij zocht daarom de getuigen die bij het opstellen van het contract aanwezig geweest waren en met de inhoud daarvan bekend waren. Helaas was Adriaen Pietersz reeds overleden, maar Cornelis Jansz, 23 jaar oud en wonende in de Groe, verklaarde dat hij aanwezig geweest was in het huis van Jan Woutersz en Cobmijnken Cornelis en gehoord had, dat zij elkander tot enige erfgenaam hadden aangesteld en "*dat oock de voorszede makinghe (=testament) bij zeeckere memorie van 6 oft 7 regulen gescreven es bij de handt van Rose den voorszede Adriaen Pieterszoons zone, d'welcke hij depositant met zijn gewoonlijcke handtmerck heeft onderteekent. Ende hier nu gethoont zijnde, bewesen (=bevestigd) ende bekent heeft in deser formen geteecken te zijne.*"

Ook verscheen Lieven, de zoon van Adriaen Pietersz, 26 jaar oud en wonende te Kloetinge, en nadat hem het bewuste stuk vertoond was, verklaarde hij, dat het geschreven was in de hand van zijn broer Roos en dat het "sterremerck" het merk was, dat zijn vader "gewoonlijck was te gebruijcken". Een soortgelijke verklaring werd afgelegd door Clais Willemsz, 21 jaar oud, geboren in Noordholland en wonende te Hogelande in Walcheren. Hij woonde destijds in de buurt van Jan Woutersz en zei dat hij "*daerover ooc geroepen was om daeraf kennisse te draeghen. Ende dat hij 't voorschreven geschrifte mede onderteekent heeft met sijn merck aldus geteeckent bij hem gestelt te zijn. Item dat tselve geschrifte bij de handt van Roos des verszeide Adriaen Pieters zone gescreven es*".

het merk van Cornelis Jansz

het sterremerk

het merk van Clais Willemsz

Hieruit blijkt duidelijk, dat de getuigen niet alleen hun eigen merken herkenden, maar ook het "sterremerck" van Adriaen Pietersz kenden.

In een akte verleden voor de Amersfoortse notaris G.van Swijnevoort

(Prot.no.1684-1) van 11.12.1668, verklaren Hendrick van Souten, grutter en Lodewijck Gijsberts, burgers en inwoners van Amersfoort, dat zij aan Egbert Claes te Hoorn in West Friesland, met schipper Peter Jacobs elf mud gruttemeel en met schipper Dirck Bosch zes mud gruttemeel gezonden hebben, gemerkt met de letters H V S (= merk van Hendrik van Schouten) en met schipper Wouter Bosch noch eens acht zakken, tesamen 400 pont weijtemeel en dat de zakken gemerkt waren met:

het merk op de balen

het merk van Lodewijck Gijsberts

De akte is ondertekend met hetzelfde handmerk.

De huwelijksintekenregisters van Amsterdam van het einde van de 16e eeuw en de gehele 17e eeuw zijn een goede bron voor handmerken. Alle ondertrouwinschrijvingen werden ondertekend door de bruidegom en bruid. Als iemand hertrouwe hebben we dus een kans om ondertekeningen te vergelijken, die soms met een tussenpoos van vele jaren gemaakt zijn

Zo vinden we twee merken van zekere Lijsbet Heijnrich. Een op 26.11.1589, toen zij als weduwe van Daniel Heijnrichs hertrouwe met de droogscheerder Gerrit Heijnricksz van Culenborch en een op 22.3.1603, bij haar derde huwelijk met Jan Jansen.

26.11.1589

22.3.1603

twee merken van Lijsbet Heijnrich

Het merk waarmee Cunire Hessels, 22 jaar, wonende te Amsterdam, tekende bij haar ondertrouw met Cornelis Walichs op 4.1.1597 is gelijk aan het merk waarmee zij tekende bij tweede huwelijk met Jan Lubberts:

4.1.1597

23.11.1602

twee merken van Cunire Hessels

Jacob Jacobss, varensman van Amsterdam, tekende in 1620 met het merk: en in 1625 met het spiegelbeeld daarvan.

23.5.1620

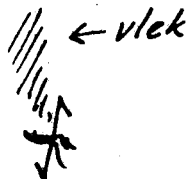

17.5.1625

twee merken van Jacob Jacobss

En natuurlijk zijn er ook uitzonderingen te vinden: De Amsterdamse scheepstimmerman Meijnert Wiggers tekende bij zijn eerste huwelijk op 16.12.1595 met een goed leesbare handtekening. Bij zijn tweede huwelijk in 1603 tekende hij met een klein merkje: en bij zijn derde huwelijk in 1625 met hetzelfde merkje, met de initialen M W.

meijnerf Keygersen

M * W

16.12.1595

4.1.1603

11.10.1625

drie merken van Wigger Meijnertsz

Nu ondertrouwe op 29.12.1601 een varensgezel van Medemblik, Wigger Meijnertsz genaamd. Die zou misschien de zoon van bovenstaande Meijnert Wiggers geweest kunnen zijn of zelfs mogelijk de vader. Voor het merkenonderzoek bleek dit volkomen onbelangrijk te zijn, daar Wigger met zijn naam tekende.

Eigen creatie of erfelijk?

Het is een vraag of een persoonsmerk door iemand zelf gecreëerd werd, of dat zo'n merk van vader op zoon overging. Als men de bestaande literatuur hierover raadpleegt, blijken de rapporten hierover weinig overtuigend, zelfs verward. Zo beschouwde Kits Nieuwenkamp (1955) de huismerken: "maagschapstekens als zinnebeelden van het geslacht en de stam" en verklaarde: "Oorspronkelijk bezat het (huis)merk een magische betekenis ontleend aan de runetekens". Maar de voorbeelden, die hij dan geeft van Nederlandse huismerkreeksen, welke door vererving overgaan zijn, zijn teleurstellend. Als voorbeeld van een "huismerkreeks", kan hij alleen een paar gevallen beschrijven, waar een zekere overeenkomst tussen de merken van broers bestaat. Hij schrijft dan ook zelf: "Doch daar staat tegenover, dat naaste familieleden al zeer weinig gemeenschappelijks in hun merk hadden".

Iets overtuigender zijn enkele voorbeelden, die hij aanhaalt uit het werk van Ds. Seeger (1910), die merken van de vissers van het eiland Hela in de Danziger bocht beschreven heeft. Maar ook hier blijken de zogenaamde Groenwald-, Walkow- en Wedel-reeksen, die w.s. de beste voorbeelden waren die Kits Nieuwenkamp kon vinden, een weinig overtuigend bewijs van erfelijkheid van merken te zijn en zijn bovendien niet bijzonder oud.

Zo'n bewijs van erfelijkheid van merken kan alleen geleverd worden, door een zo groot mogelijk aantal merken uit één familie te vergelijken. Dit is niet zo eenvoudig.

Er bestaat een publicatie waarmee wel enig succes te boeken is. Vele honderden merken uit de Nijmeegse burger- en gildeboeken zijn beschreven en voorzien van een naamindex. Met behulp van deze publicatie is het mogelijk om merken te bestuderen van families, die eeuwenlang in de stad gewoond hebben. Als voorbeeld heb ik hier de familie Els(en)broeck gekozen, waarvan merken uit de periode 1581-1798 bekend zijn. De publicatie geeft geen genealogische gegevens, zodat de verwantschap tussen de leden van deze familie niet zeker is. Door de merken in tijdvakken te plaatsen is het toch duidelijk, dat de meeste merken eenzelfde grondpatroon hebben, waarop variaties zijn aangebracht. Nu kan dit een uitzonderlijk geval zijn. Als de familie, die ik hier gekozen heb een familie van bijv. kooplieden of schippers is, is het mogelijk, dat om praktische redenen, de merken zo gekozen werden, dat deze onmiskenbaar als een Elsenbroeck-merk herkend kon worden. Bij een onderzoek van merken is het daarom belangrijk om ook zoveel mogelijk te weten zien te komen van de gebruikers van de merken.

Sybert
1581

Hendrick
1581/83

Abraham
1607/20

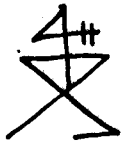
Joost
1609/23

Heijmerick
1611/22

Maarten
1631

Matthijs Abrahams
1641

Jan Joosten
1623

Berndt Joosten
1633

Jan Heijmericks
1625

Anthonis Fransen
1660/67

Peter Jansen
1678

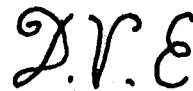
Peter Heijmericks
1679

Frans Heijmericks Thomas
1697

Barthold Heijmericks
1728

Derck Heijmericks
1726

Willem
1746

Heijmerick
1741

Jan Matthijsz
1781

Abraham
1798

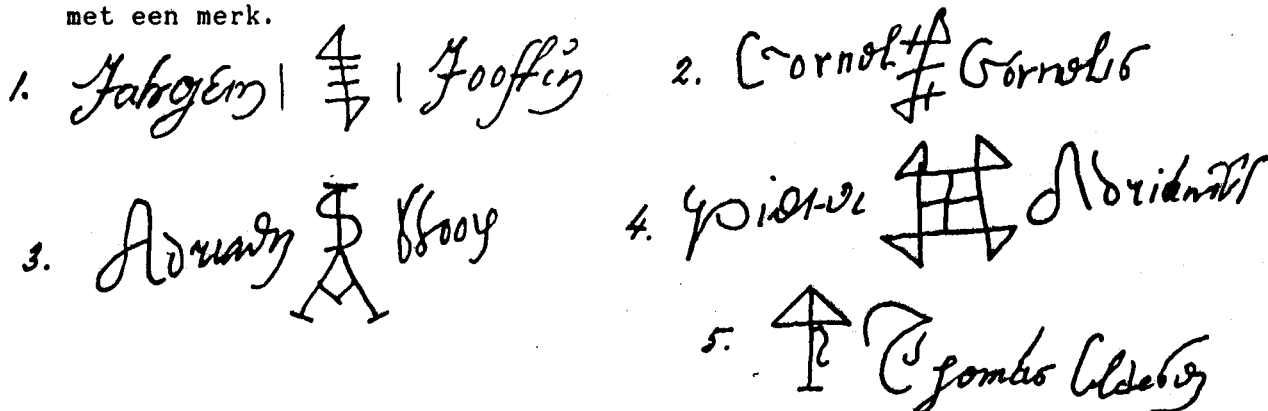

Jan Heijmerick Petersz
1798

Merken van de familie ELS(EN)BROECK
uit de burger- en gildeboeken van de
stad NIJMEGEN

Zijn handmerken analfabetentekens?

Het antwoord kan niet eenvoudig met ja of nee beantwoord worden. Het zal meestal wel zo zijn, dat iemand, die met een merk tekende, niet kon schrijven. De werkgroep documentatie handmerken heeft hiervan een mooi voorbeeld gevonden. Onder een contract uit het jaar 1538 tussen de stad Zwolle en de metselaars en steenhouwers, die de "peperbus" op de toren bouwden, staan diverse handmerken, waarbij de opmerking geschreven stond: "In bijwesen der ghesellen nabescreven, de hoer name een deel hyr onderghescreven hebben ende een deel hoer marcke de nie scriven konden" (mededelingen 5, sept. 1987). Maar er zijn voorbeelden aan te halen, waar de ondertekenaar een merk met een perfecte handtekening combineerde en eerder is al een voorbeeld gegeven van iemand, die eerst met een goed geschreven handtekening ondertekende en later met een merk.

Combinaties van merken en handtekeningen.

Het is daarom in het geheel niet zeker, dat alle personen die merken gebruikten analfabeet waren. We zien soms ingewikkelde merken, die met uiterste zorg geschreven zijn, zodat men zich afvraagt of iemand, die behendig genoeg met de pen kan omgaan om zo'n merk te zetten, ook niet schrijven kan, maar het is zo moeilijk om dit te bewijzen.

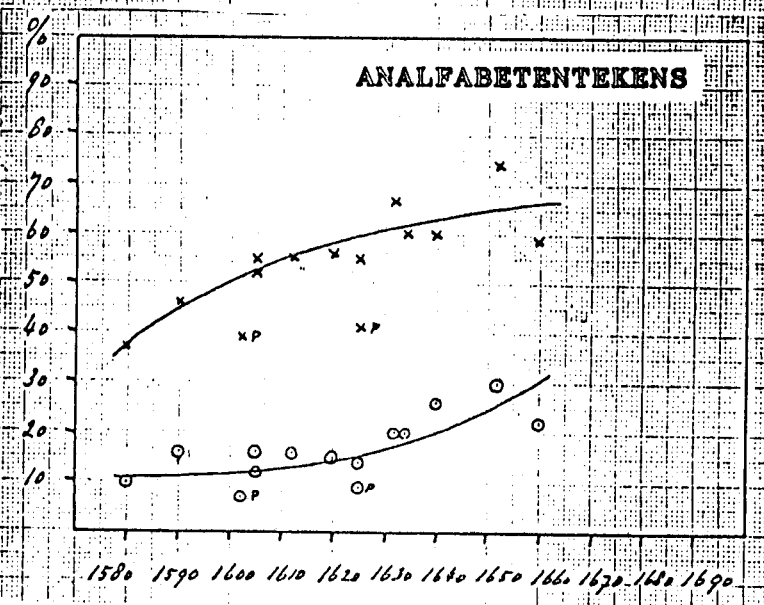
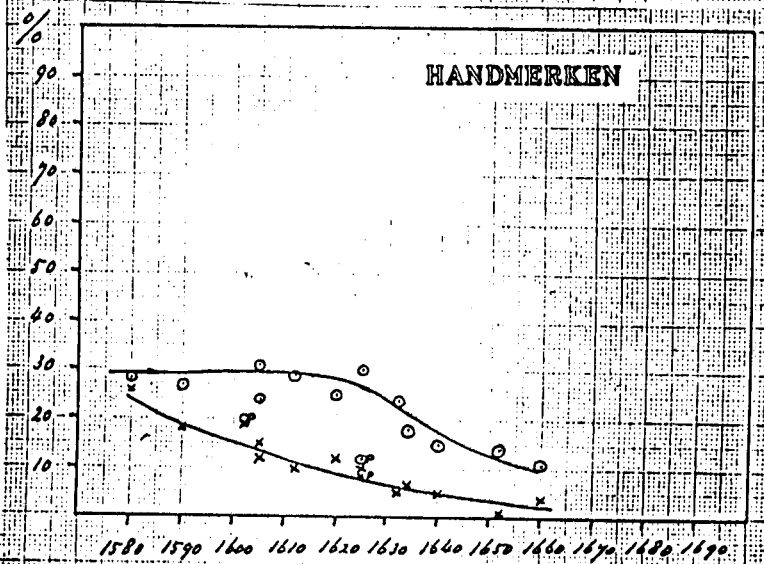
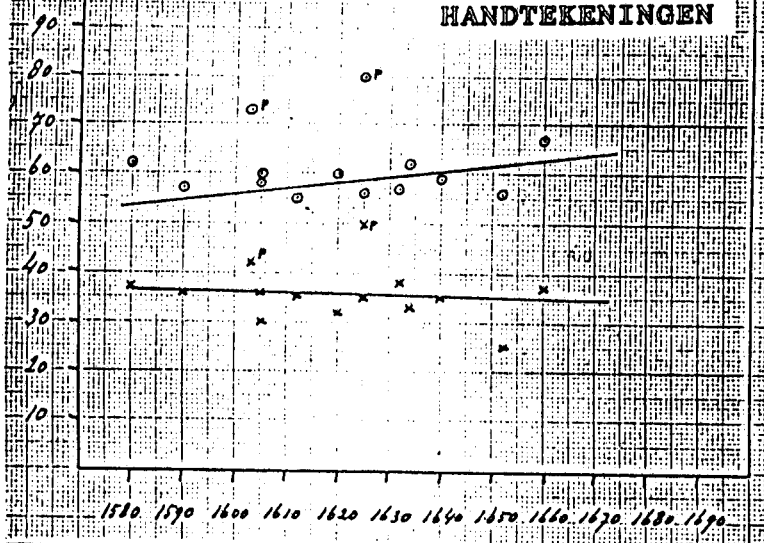

Een kunstwerkje van het zuiverste water !

Omgekeerd is het ook niet altijd waar, dat iemand, die zijn handtekening kon zetten, ook kon schrijven. Het is goed mogelijk, dat diens kennis van de schrijfkunst niet verder reikte, dan het schrijven van de naam. De vlotheid, waarmee zo'n handtekening geschreven is, is natuurlijk wel een indicatie.

Zoals eerder gezegd, zijn de ondertrouwregisters van Amsterdam, zowel van de Kerk als van de Puy een prachtige bron voor handmerken. Alle ondertrouwinschrijvingen zijn ondertekend door de bruidegom en bruid. Hieruit kunnen statistische gegevens verkregen worden over het gebruik van handmerken.

Door telling van het aantal handtekeningen, handmerken en analfabetentekens (nulletjes en kruisjes of onherkenbare krabbels) is gebleken, dat gedurende de periode van 1580-1630 het aantal handmerken, waarmee mannen tekenden vrijwel constant was en net onder de 30% lag. Daarna daalde het vrij snel, zodat het in 1660 slechts ca. 7% bedroeg. Bij vrouwen was het patroon iets anders. Er was een geleidelijke dalen in het aantal merken van ca. 25% in 1580 tot ca. 2% in 1660. Nu zou men verwachten, dat deze daling gepaard zou gaan met een evenredige stijging in het aantal handtekeningen. Niets is minder waar. In plaats daarvan was er een forse stijging in het aantal gebruikte analfabetentekens, nl. bij mannen van ca. 10% in 1580 tot

DE FREQUENTIE VAN HET GEBRUIK VAN HANDTEKENINGEN, HANDMERKEN EN ANALFABETENTEKENS TE AMSTERDAM 1580-1660

Ondertekeningen van kerkelijke ondertrouwinschrijvingen door bruidegoms en bruiden.
Twee steekproeven van ondertrouwinschrijvingen voor de Pui (1602 en 1625, gemerkt: P) blijken sterk af te wijken.

○ = mannen
x = vrouwen

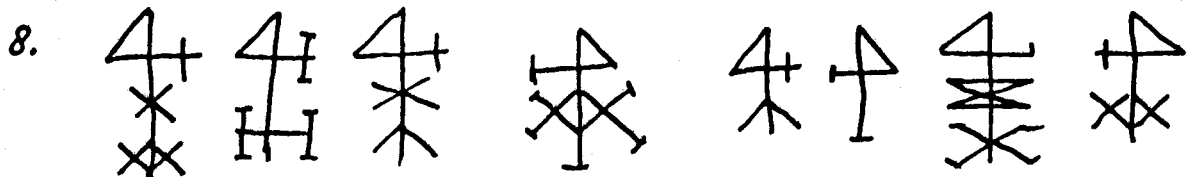
ca.28 % in 1650. Bij vrouwen was de stijging nog groter, nl. ca.40% in 1580 en ca.65% in 1650. Hieruit valt te concluderen, dat handmerken niet in onbruik raakten omdat mensen leerden schrijven. Handmerken verloren aan populariteit om andere redenen. Kan het zijn, dat men na afloop van de 80-jarige oorlog handmerken ging beschouwen als iets dat tot de oudere generatie behoorde ? Net zoals familienamen de overhand begonnen te krijgen over patronmica ? Een bewuste verlating van oude vormen en gedachten ? Wie zal het zeggen. Dit is de statistiek van de snel groeiende stad Amsterdam, waar een enorme toevloed van plattelanders en buitenlanders was. Het zou interessant zijn om een soortgelijke telling te kunnen doen van andere plaatsen, maar het zal moeilijk zijn om geschikte bronnen te vinden.

Hebben merken een betekenis ?

Als we ons gaan afvragen of de tekenjes, die als handmerken gebruikt werden een diepere betekenis hadden, moeten we oppassen dat we niet uitglijden, want dat is een glibberig pad ! Zelfs al betekenden ze iets, dan wil het nog niet zeggen, dat de gebruikers zich daar altijd van bewust waren.

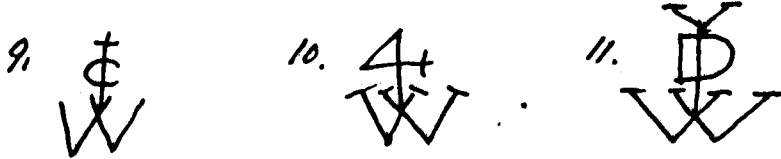
Een bruikbaar merk zal aan een aantal voorwaarden moeten voldoen. Het moet eenvoudig zijn, zodat het gemakkelijk te tekenen is en ook voor anderen duidelijk herkenbaar is. Omdat het merk meestal in hout, been of steen gekerfd moest worden, was het beter als het merk opgebouwd was uit een aantal rechte lijnen. Dit geldt trouwens ook voor handmerken, want niet iedereen was handig genoeg met de pen of schrijfstift om vloeiende kurven of cirkeltjes te tekenen. Dit kan ook een verklaring zijn voor de oppervlakkige gelijkheid, die merken hebben met runetekens, want om precies dezelfde reden bestaan deze ook uit rechte lijnen. Dit wil daarom nog niet zeggen, dat er een historisch verband bestaat.

Dat sommige merken een symbolische betekenis gehad kunnen hebben moet echter niet geheel overboord gegooid worden. Het is bijv. opvallend dat er zoveel merken zijn, die als basis het cijfer "4" schijnen te bevatten, dat al of niet spiegelbeeldig geplaatst is. De germanisten zien hier ogenblikkelijk de zogenaamde "odal-rune" in. Andere verklaren dit teken als een hoekige vorm van het Christus-monogram, dus de combinatie van de Griekse letters chi en rho. Weer anderen geloven, dat het een corrupte vorm van de kruisstav met de vlag van het Agnus Dei symbool is. Als het een christelijk symbool is, zou het m.i. ook eenvoudig de gebroken lijn kunnen voorstellen, die het slaan van een kruis afbeeldt. Geen van deze verklaringen is bevredigend.

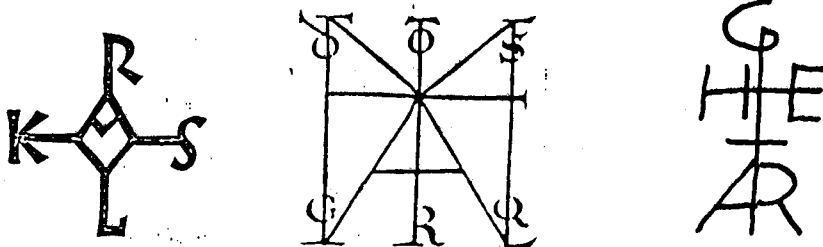
Voorbeelden van merken met het op een "4" gelijkende teken.

De vele merken, waarin lettertekens voorkomen zijn gemakkelijker te verklaren. Soms zijn deze letters in een geometrische figuur verwerkt, soms zijn het zuivere monogrammen. Dergelijke merken bevatten dan ook de initialen van de naam van de gebruiker. Sommige letters zijn niet gemakkelijk herkenbaar. Zo wordt de letter "W" vaak voorgesteld als een dubbele "V", waarbij de V's niet altijd netjes naast elkaar geplaatst zijn, maar een soort van kruis vormen.

Voorbeelden van merken met de VV.

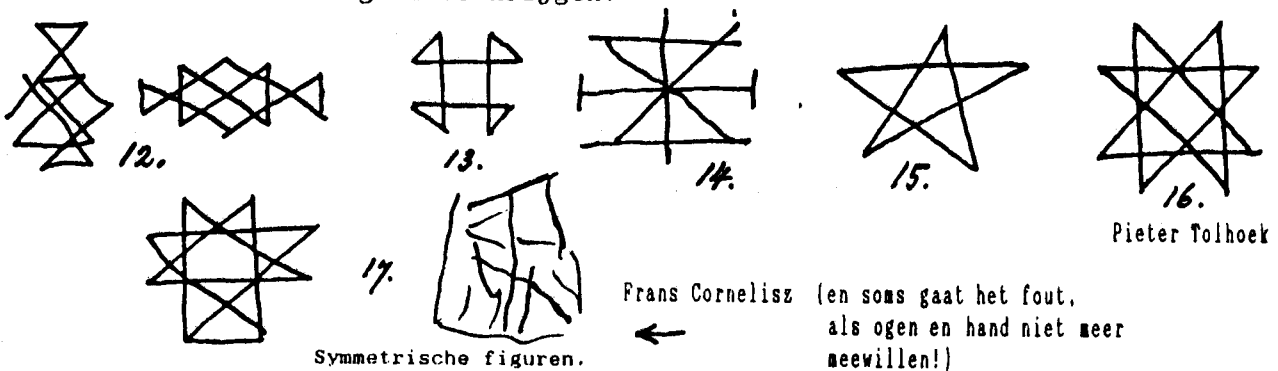
Monogrammen zijn geen uitvinding van de laatste 3 of 4 eeuwen. De Karolingische vorsten tekenden (of lieten tekenen?) hun keizerlijke decreten met een ingewikkeld monogram. In dat van Karel de Grote kan men met enige moeite de letters K A R O L V S onderscheiden. Nog ingewikkelder is het monogram dat stond onder een oorkonde uit het jaar 1125 van keizer Hendrik IV, en opgebouwd schijnt te zijn uit de letters: DOMINUS HENRICUS QUARTUS. De 16e en 17e-eeuwen maakten het meestal niet zo bont, alhoewel de molenaar Gerhaert Cappael uit Aardenburg (1616/19) er tamelijk dicht bijkwam.

Het Karolus monogram Monogram van Hendrik IV Gerhaert Cappael

Zeer geliefd waren symmetrische figuren, vooral die getekend konden worden zonder de pen van het papier te lichten. Het meest bekend is het pentagram (15), het insigne van de vrijmetselaars, maar dat ook veel gebruikt werd als handmerk, zeer zeker ook door lieden, die van vrijmetselarij geen weet hadden.

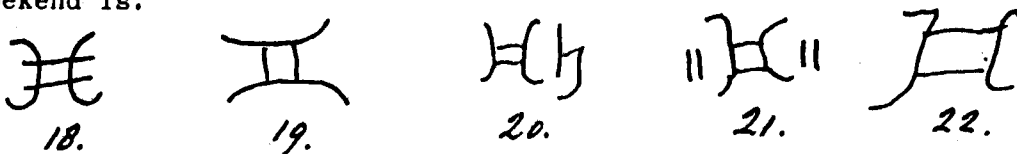
Dergelijke merken zijn soms zo ingewikkeld, zoals dat van Francois Cornelisz (Baarland RAZE 2483 I, 9.1.1668) en Pieter Tolhoek (Ovezande, RAZE 3422, 17.3.1734, RAZE 3433, 16.3.1747) dat de ondertekenaars er flink op geoefend moeten hebben om het goed te krijgen.

Symmetrische figuren.

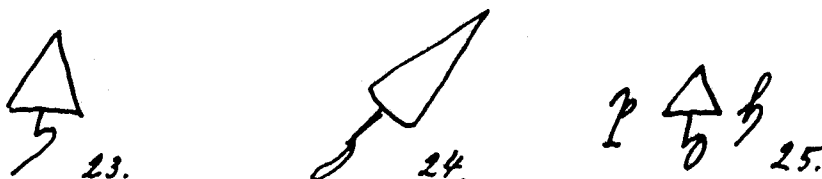
Frans Cornelisz (en soms gaat het fout, als ogen en hand niet meer meewillen!)

De interessantste merken zijn wel de beroepsmerken, al zijn deze niet altijd met zekerheid te identificeren. De duidelijkste zijn wel de merken van molenaars, die met hetzelfde "molenijzer" tekenen, dat ook in de heraldiek bekend is.

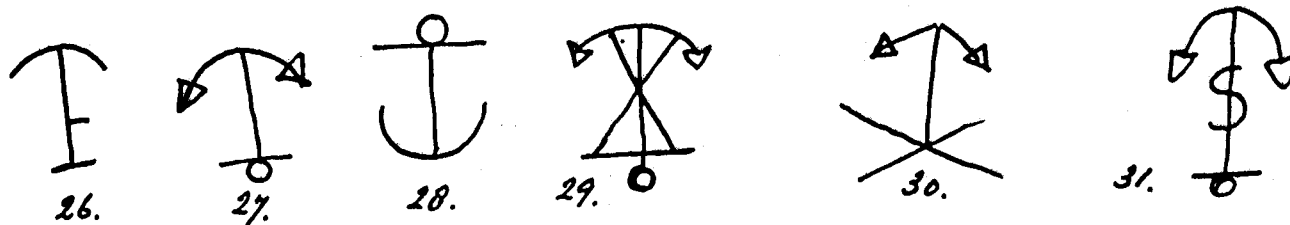
Merken van molenaars, maar niet altijd een molenijzer !

In het merk van enkele metselaars uit Kruieningen is duidelijk een troffel te herkennen.

Merken van metselaars : de troffel.

Schippers tekenden veel met ankers of met een merk, waarin een anker verwerkt was. Maar waarom tekende de slotemaker Pieter Tades uit Deventer dan in 1605 met een zeer duidelijk anker waarin een "S" ?

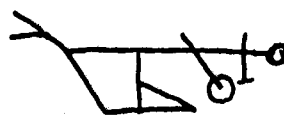
ankers.

Boeren zien we soms met een ploeg tekenen. Jan Pietersz Cock (Baarland, RAZE 2483 II 1633) geeft een zeer verdienstelijke afbeelding daarvan, maar wordt met stukken geslagen door Simon Dignusz Bonte (RAZE 2061. 11.7.1634) die de geringste details weergaf.

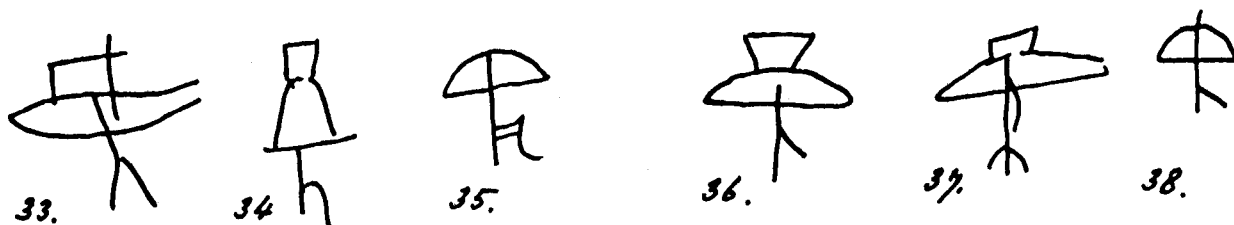
32.

de ploeg

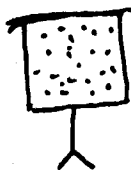
32a.

Uit de tijd van de 80-jarige oorlog stammen veel merken waarin een kruis- of voet-boog is te onderscheiden.

voorbeelden van de kruisboog.

In talloze handmerken zijn werktuigen of gereedschappen in te herkennen, al is daar soms enige fantasie voor nodig en dat is gevaarlijk ! Het is natuurlijk wel toegestaan om over de betekenis van zo'n merk te speculeren. Een prachtig voorbeeld is Pieter Machielsens, hoofdman van het schuttersgilde van 'sGravenpolder, die in 1697 in het rekeningenboek van het gilde een merk plaatste, waarin ik niets anders kan zien dan een doel op een voet, met puntjes waar de pijlen getroffen hebben. En om bij de schuttersgilden te blijven. Wat kan het merk van Jacob Jacobsz Cooninck uit Serooskerke anders zijn dan de zog. "prange", het bovendeel van de stenge voor het vogelschieten ! En wat moeten we denken van het merk van Daniel Jansz van Sweden uit Heinkenszand, van 21.11.1634 ? Was hij ook een schutterskoning ?

39.

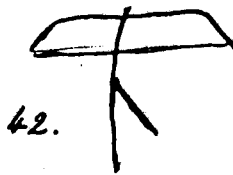

40.

41

Er is zelfs een goed voorbeeld van een "sprekend handmerk" Henrick Henricx Booch te Amsterdam, tekende op 17.6.1617 met een duidelijke handboog.

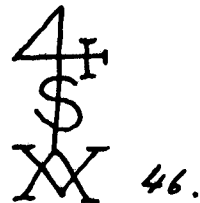

Het merk van Henrick Hendricksz Booch

Door veel merken te bestuderen en vooral door te weten wie de personen waren, die deze gebruikten, komen wij steeds meer te weten over de achtergronden van het fenomeen handmerken.

Waar en wanneer zijn persoons- en handmerken in gebruik gekomen ?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we wél een duidelijk verschil maken tussen persoonsmerken en handmerken. Handmerken op documenten vinden we in grote getale in de 16e en 17e eeuw. Maar omdat 15e eeuwse en oudere documenten schaars zijn en die er zijn, nooit met een merk ondertekend schijnen te zijn, is het moeilijk om zeer oude voorbeelden te vinden. Het is zeker, dat 15e eeuwse kooplieden merken gebruikten om hun goederen, zoals balen en tonnen te merken. Er is bijv. een registertje bewaard gebleven uit 1406 van goederen van kooplieden van de Hanze, die op weg van Vlaanderen naar Polen verloren gegaan waren. Hierin staan ook de tekens waarmee de balen gemerkt waren getekend. Of de kooplieden hun merken ook gebruikten om mee te tekenen, durf ik niet te zeggen. Deze werden vaak geplaatst op grafzerken en kerkbanken, maar ook hier heb ik nooit oudere voorbeelden gezien dan uit het begin van de 15e eeuw. In Engeland zijn deze merken goed bekend en worden "*merchants' marks*" genoemd. Deze koopmansmerken staan zelfs op talloze koperen penningen, die rond de jaren 1660 in grote getale door geheel Engeland door particulieren geslagen werden vanwege de schaarste aan wisselgeld.

koopmansmerken op koperen penningen geslagen in Engeland.

Steenhouwersmerken zijn van veel ouder datum. Met geluk kunnen we deze in practisch elke middeleeuwse cathedraal op de pilaren vinden. De steenhouwers krasten hun merk in de door hen bewerkte steenblokken. De namen van de werklieden zijn zelden of nooit bekend.

Wanneer handmerken in gebruik gekomen zijn, blijft voorlopig een onbeantwoorde vraag. Vroeg middeleeuwse voorbeelden van persoonsmerken, de keizersmonogrammen niet meegeteld, zijn mij niet bekend, maar ik durf niet te zeggen, dat deze toen nog niet bestonden.

Een poging tot classificatie van merken:

Met behulp van de kennis, die wij momenteel van handmerken bezitten, moet het mogelijk zijn om deze in groepen in te delen. Een dergelijke classificatie is wenselijk om registratie en identificatie van merken te vereenvoudigen. Door

merken in categorieën onder te brengen wordt het aantal merken per categorie kleiner en het zoeken naar gelijkvormige merken gemakkelijker. De gegevens kunnen desgewenst in een database opgeslagen worden. Ongetwijfeld zal het in de toekomst mogelijk zijn om ook de afbeeldingen van merken met behulp van een computere te verwerken. Reeds nu zijn er "scanners", waarmee eenvoudige afbeeldingen in het computergeheugen opgeslagen kunnen worden, maar dit heeft weinig zin als er niet ook een bruikbaar programma beschikbaar is om merken te herkennen. Ook nemen de afbeeldingen nogal veel computergeheugen in beslag. Wij zijn hier voorlopig nog niet aan toe.

Een indeling in categorieën zou kunnen bestaan uit:

1. **Analfabetentekens.** De zogenaamde nulletjes, kruisjes en onherkenbare krabbeltjes.
2. **Monogrammen,** die onderverdeeld kunnen worden in losstaande initialen en min of meer ingewikkelde monogrammen en merken waarin monogrammen of initialen verwerkt zijn.
3. **Beroepsmerken,** die onderverdeeld zouden kunnen worden in molenijzers, ankers, ploegen en andere landbouwgereedschappen, kruisbogen, diverse gereedschappen en werktuigen.
4. Merken die geheel zijn opgebouwd uit rechte lijnen. Onderverdeeld in **geometrische figuren** (sterren, vierkanten, driehoeken etc.), merken met het zogenaamd "4" motief, merken met een "haak"-motief.
5. **Diversen.** Merken die duidelijk afwijken van de voorgaande categorieën omdat zij geheel anders van vorm zijn.

Mocht het blijken, dat er reeds een goed uitgewerkt systeem bestaat, dan kan het bovenstaande als ongeschreven beschouwd worden.

Merken in Zeeuwse bronnen.

Handmerken zijn geen typisch Zeeuws fenomeen. Zij werden door geheel Nederland en diverse landen in Europa gebruikt. Dat wij speciale belangstelling voor Zeeuwse merken hebben is vooral, omdat wij deze bij onze onderzoeken het meeste tegenkomen en dan vaak ook meer weten over de personen die deze gebruikten. Het verzamelen van handmerken bevindt zich nog in een beginstadium. Er moeten nog vele duizenden merken begraven liggen in de archieven. Het is zo'n kleine moeite om bij het vinden van een merk even een aantekening daarvan te maken. Zo kan iedereen meehelpen om de collectie op te bouwen. Misschien heeft de voor U liggende publicatie Uw eetlust opgewekt.